

Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi[†]

Assessment of Digital Data Surveillance Applications in the Covid-19 Scope Through Dystopias

Doğukan YANDIM*

Öz

Toplumlar, yaşamlarını ve güvenliklerini tehdit eden salgın hastalık, terör ve doğal afetler gibi bir anda meydana gelen şok anlarında, özgürlükleri ve hatta yaşamları konusunda korkuların ortaya çıktığı durumlarda kendi rızalarıyla gözetime teslim olabilmektedirler. Pandemi süreci göz önüne alındığında özellikle distopyalardan aşına olduğumuz şekliyle gözetimin normalleştirileceği düşüncesi ve sürekli gözetime dayalı bir toplum yaratılacağı korkusu, cezaya varacak kontrol endişelerinin artmasına neden olmuştur. Dünya genelinde gündelik hayatın tamamını etkisi altına almış olan pandemi süreciyle mücadele etmek ve onu kontrol altına almak amacıyla kullanılan dijital gözetim teknolojileri, kişilerin internete bağlı olduğu ve izin verdiği her zaman ve her saatte konumlarına göre coğrafi hareketlerini ve buldukları mekanları takip eden geniş çaplı bir etki alanına sahiptir. Bu çalışma, kullanıcıların politik ve ticari nedenlere ek olarak virüsten korunma ve güvenlik gerekçeleriyle de gözetlenebilir olduğu varsayımına dayanarak, Covid-19 sonrası gündelik hayatımızda daha çok maruz kaldığımız, ülkemizde de çeşitli dijital uygulamalar aracılığıyla deneyimlediğimiz veri gözetimi faaliyetlerinin yaratacağı gözetim sorunlarını eleştirel yaklaşımlarla tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırma verileri örnek olay analizi yöntemi kullanılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Veri Gözetimi, Dijitalleşme, Distopya.

Abstract

Societies may willingly submit to surveillance in suddenly occurring shocking times, such as pandemics, terrorism, and natural disasters, which threaten their lives and security and when fears about their freedom and even lives arise. Considering the pandemic process, concerns about total control to the extent of posing punishment have intensified the idea that monitoring as we currently are acquainted with it, especially from dystopias, will become routine, and fear of establishing a society based on permanent surveillance. Surveillance technologies, which are employed to strive and control the pandemic process that has globally influenced every aspect of daily life, have a broad range of impacts on tracking the geographical movements and whereabouts of people based on their location whenever and every single hour they get connected to the internet and to the extent they permitted. Based on the premise that users are potentially monitorable for antivirus and security

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, e-posta, dogukan.yandim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6300-9905.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 31.10.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 22.12.2022

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Yandım, D. (2022). Covid-19 kapsamında kullanılan dijital veri gözetimi uygulamalarının distopyalar üzerinden değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 352-376.

reasons in addition to political and commercial motives, uses method of case this study aimed to discuss the surveillance issues with a critical approach originating from the data surveillance activities that people are more exposed to in their daily life in post-Covid-19 period and that experience through various digital applications in our country.

Keywords: Covid-19, Data Surveillance, Digitization, Dystopia.

Giriş

2020 yılı itibariyle tüm dünyada etkisi hissedilen Covid-19, Koronavirüs Hastalığı 2019'un kısaltmasıdır. SARS-COV-2 virüsünün insanlara bulaşması sonucu genellikle akciğeri etkileyerek solunum güçlüklerine yol açan öldürücü bir hastalıktır (BBC News Türkçe, 2020, 12 Mayıs). Covid-19, şüphesiz ki toplumların gündelik hayat pratiklerini de derinden etkiledi. Bu salgın ekonomiden siyasete, ev yaşamından sosyal hayata ve eğitimden toplumsal benlik sunumuna kadar hayatımızdaki birçok şeyi aşındırdı. Virüse maruz kalan ilk hasta 1 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinde, 11 milyondan fazla nüfusa sahip Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır. Ocak 2020'nin ortalarına doğru ise hızlıca yayılan salgın, Çin'de 12.000'i geçkin vakada tespit edilmiştir. Daha sonraları tüm dünyaya yayılacak olan virüs, insanlığın bilişim çağında karşılaştığı ilk salgın olma özelliğini taşıması anlamında ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle günümüz toplumlarının küresel karakteri de göz önüne alındığında, salgınların kısa bir süre içinde küresel olarak yayılma tehlikesinin olduğu ve ülkelerin yeni hastalıkların uluslararası alanda çabucak yayılımının önüne geçebilmek açısından aldığı önlemlerin başarısızlıkla sonuçlanabileceğinin görülmesi konuya ayrı bir önem daha atfetmektedir. Neredeyse herkesin uluslararası olarak seyahat ettiği, son derece bağlantılı bir küresel dünyada yaşamaktayız, bu nedenle küreselleşmenin geçirgen yapısı, virüslerin yayılması için her türlü uygun ortamı sağlamaktadır. Üstelik insanların birbirleriyle sürekli olarak yüz yüze ve sosyal temasa dayalı iletişim kurmaya alışmış olmaları, sosyal mesafe kurallarına uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Bu koşulların tamamı iletişimin değişen yapısı ve küreselleşmenin toplumsal alandaki dezavantajlarını gündelik hayatımızda deneyimlememize yol açmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2020 yılı Mart ayında, salgınla mücadele etmek için pandemi uygulamalarının devreye sokulması, sosyal mesafe tedbirlerinin zamanında ve eksiksiz bir şekilde uygulanması tavsiyesinde bulunmuştur (WHO, 2020). Ülkelerin çoğu bu çağrıya kulak verip tedbirler almaya çalışmış, okul ve üniversitelerde eğitim öğretime ara verilmiş, uzaktan ve esnek çalışma politikaları uygulamaya sokulmuştur. İnsanlara evde kalmanın zorunlu kılınması ve sokağa çıkmanın yasaklanması, maske ve temizlik önlemlerinin özendirilmesi, yoğun saatlerde toplu taşıma kullanımının en aza indirilmesi ve şehirlerarası seyahatlerin ertelenmesi vb. gelişmeler pandemi ilanından sonra hayata geçirilmiştir. Bu tedbirler ve sonuçları iletişim alanındaki akademik araştırmalar için de oldukça önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Ülkemizde ise gündelik hayatı sürdürmek, organize etmek ve tatmin olmak oldukça büyük bir problem olmuş, gece ile gündüz anlamını yitirmiştir. Evde geçen zaman, belirli zaman ve mekanlara adanmış toplumsal rollerin kaybolmasına neden olmuştur. İnsanın gündelik hayat pratiklerinde meydana gelen bu türden dönüşümler, elbette gözetim ilişkilerinin de dönüşmesine ve pandemiye uygun bir hal almasına sebep olmuştur. Ülkede yaygın olarak kullanılan Hayat Eve Sığar uygulaması, özel alanı kamusalılaştırmış ve insan hayatını sürekli görünür hale getirerek gözetim ilişkileri ve özel alan arasındaki sınırı bulanıklaştırmıştır.

Covid-19'u öngörülemez oluşu sebebiyle olağanüstü bir istisna hali olarak nitelemek mümkündür. Bu olağanüstü istisna halinde, yürütülmesi gereken 'dünya işleri' yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla sürdürülmüştür (Morin, 2020: 14). Teknoloji kullanımı, salgının taşıdığı riskleri en azından sanal ortamlarda bertaraf etmeye yardımcı olmuştur. Zaman ve mekân tanımaksızın iletişim sürecinin devam etmesini sağlamıştır (Tokgöz Şahoğlu & Aydoğan, 2020: 7). Böylece sosyal mesafenin bir hayatta kalma stratejisi haline geldiği günümüzde, dijital teknolojilerin gündelik hayat içerisindeki kapsayıcılığı ve etkisinin ne kadar büyük olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

Covid-19'a karşı alınan tedbirlerden en göz önünde olanı sosyal mesafe kuralıdır. Bu kural, iletişimin ve dolayısıyla da sosyal ilişkilerin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Bu dönemde insanlar yüz yüze iletişimden kaçınarak sanal sosyallığın ve iletişimin alanları olan *WhatsApp*, *Zoom*, *Skype*, *Telegram*, *Discord*, *Blackboard* vb. mesajlaşma ve video konferans yazılımları yardımıyla mesleklerini icra etmişlerdir. Dünyayla esnek biçimde de olsa bağ kurmayı başarmışlardır. Bunların yanında, yeni medyanın popüler uygulamalarından da neredeyse gündelik yaşamın bütününe yayılan şekilde yararlanılmıştır. Pandemi sürecinde insanlar, gerçek dünyayı ekranlardan ve ekranların gösterdiği kadarıyla deneyimlemek zorunda kalmıştır. İnsanların gündelik yaşamlarında dikkatlerini ve odaklarını tümenden sanal uygulamalara vermeleri ve bu uygulamalar tarafından gözetim altında tutulmaları da kolaylaşmıştır. Kullanıcı verilerini gizlilik koşulları altında toplayan, depolayan, analiz eden ve paylaşan tüm sosyal ağ uygulamaları, veri gözetiminin baş aktörleri olarak görülmelidir. Bu sebeple pandemi tedbirleri, internet altyapısı gelişkin ve iletişim teknolojilerine erişilebilirlik koşulları elverişli toplumlar için bir distopyada yaşadığımız hissini yaratır hale gelmiştir.

Vatandaşların hem özel alanlarda hem de kamusal alanda (işyerleri, sokaklar, parklar, kafeler, ulaşım araçları ve mağazalar) geçirdiği zamanları 'pandemi tedbirleri' kapsamında kontrol altında tutulabilmesinin yolu dijital gözetim uygulamalarıyla mümkün olmuştur. Böylece eski kamusal alanlar, internet ve sosyal ağlar vasıtasıyla enformasyona dönüşerek yerini daha çok gözetime ve kontrole bırakmıştır. Dijitalleşmenin iletişimi gözetime çevirmesi ve toplumda her bir kişinin verilerinin hedeflenebilir, depolanabilir ve pazarlanabilir bir enformasyon konumuna getirilmesi gözetimin yol açtığı mahremiyet sorununu bir kez daha gündeme taşımıştır (Niedzviecki, 2019: 260). Böylece gözetim ilişkilerini akışkan bir boyuta taşıyan dijital gözetim ağlarını sadece gözetim ve tüketim toplumu açısından değil, sağlık sektörü açısından da ele almak gerekliliği doğmuştur (Harari, 2018: 61). Günümüz gözetim ilişkilerinin, hasta ve doktor arasındaki mahremiyeti de ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Bu uyarı, yapay zekalı algoritmalar ve çerezlerin¹ (*cookie*), vatandaşların sağlık bilgilerini kolaylıkla büyük veriye aktararak işleyebilme ve onları ölçümleyerek kontrol edebilme becerilerinin gözetim ilişkilerini çevrimiçi ve çevrimdışı alanda süreklileştirdiği ve de kesintisiz kıldığını iddia etmektedir (Castells, 2019: 238-239). Araştırmada, gözetlenmeye gönüllü olarak rıza gösteren yeni bir kullanıcı tipinin ortaya çıktığı görülmüş, o yüzden *Sinoptikon*, *Omnioptikon* ve *Banoptikon* kavramları üzerinden tartışmalar yürütülmüştür.

¹ İnternet sitelerinin bilgisayarda depoladığı veriler veya kullanıcı hareketlerini depolayan iz sürücüler (tracker).

Tarihsel bütüncül yaklaşıma dayanan bu araştırma, dijital teknolojilerdeki gelişmeleri ve ona bağlı olarak güçlenen gözetim faaliyetlerini eleştirel yazın çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. İletişim teknolojileri ve sosyal ağlar yardımıyla modern yaşamın akışkanlığına uyum sağlayan gözetim, tarihte hiç görülmedik biçimde hızlanmış ve işlevsellik kazanarak etki alanını genişletmiştir (Bauman & Lyon, 2016: 17). Bir takım güvenlik ve sağlık gerekçeleri ile özel alanlarımız da dahil tüm nefes alma mekanlarımız, dijital bir panoptikon hapishanesine dönüşerek hareketlerimizi kuşatmıştır. Pandemiye yaşadığımız 'güvensizlik ve korku' hissi gözetime de meşrulaşma zemini yaratmıştır (Bauman, 2018: 93).

Gözetim faaliyetinin derinleştiği varsayımına dayanan bu çalışmanın hedefi, özellikle distopyalarda bahsedildiği gibi sürekli gözetime dayalı bir toplum yaratılacağı öngörüsü ve düşüncesinden hareketle çağdaş gözetim ilişkilerini, eleştiri süzgecinden geçirerek ele almak ve pandemi koşulları çerçevesinde yeniden yorumlamaktır. Gözetim olgusu, dijital teknolojiler aracılığıyla sürekli bir hale gelmesine karşın, virüsün tespitinde de katkılar sağlamıştır. Pandemi tedbirleri arasında hastaların gözetimi ve kontrolünün de olduğu düşünüldüğünde, dijital gözetim teknolojileri aracılığıyla yapılan veri gözetimini hastaların güvenliği ve korunması açısından ele almak önem arz etmiştir. Çalışmada öncelikli olarak, gözetim kavramının anlaşılmasına yarar sağlayacak olan kontrol ve koruma ikileminden yola çıkılarak gözetimi meşrulaştıran güvenlik, endişe, korku, salgın gibi durumların yarattığı istisna hallerinden biri olan Covid-19 örneğine değinilmiş ve bununla başa çıkmak için kullanılan 'Hayat Eve Sığar' uygulaması distopyalarla benzerlikler taşıyan yönleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Gözetim Kavramının Ortaya Çıkışı ve Kullanım Alanları

Şeyler ancak görüldükleri zaman bir değer kazanırlar (Han, 2017: 25). Gözetim görme ile başlar, dolayısıyla insanın varoluşu kadar eski bir olgudur. Platon'a göre idealar, sanrılarla dolu görülen dünyanın ötesinde, görülemeyene dair gerçek bilgileri içinde barındırır. İdea görülen şey demektir ve görmesini bilene bilginin temelini veren, olayları olduğu gibi gösterendir. Platon, idea yerine bazen *eidōs*; görülen şey, biçim, şekil kavramını da kullanır. İdeanın yarattığı imaj, fikir, bilgi olmadan hayat doğru şekilde kavranamaz. Öyleyse görme bilginin temelini verir ve gözetlemeyle aynı temele dayanmaktadır (Cevizci, 2018: 80,89). Platon'un öğrencisi Aristoteles'e göre ise görmek bilmek, bilmek ise güçle eş değer bir olgudur. Onun gözetim araştırmalarına yaptığı katkı; görülemeyen bir şeyin bilinemeyeceğine yaptığı vurguda gizlidir (Cevizci, 2018: 115, 118).

Gözetim olgusunun kökeni hakkında çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Marx'da kapitalist toplum ve Weber'de bürokratik topluma işaret eden gözetim olgusu, Michel Foucault'un yaklaşımlarında iktidarın gözetimi söylemini almıştır. Foucault, modern gözetimin çıkış noktasını cezalandırmayla birlikte düşünmüş ve panoptikon hapisane mimarisinin üzerine yaptığı analogiyle gözetimi tanımlamaya çalışmıştır. Pandemi tedbirleri kapsamında uygulamak zorunda olduğumuz evlere kapanma durumu insanlık tarihinde karşılaşılan ilk kapatılma deneyimi değildir. İlk örnekleri, orta çağda baş gösteren salgın hastalıkları önlemek ve bulaşmasına engel olmaya çalışmakla ortaya çıkmıştır. Batı toplumlarında hapisane, tımarhane, hastane gibi ayrımların tamamını kapsayan kapatılma yöntemi, özellikle 17. yüzyılda çalışmayan ya da çalışmak istemeyen aylak kesimin kontrol altında tutulmasıdır. O dönemki toplumda şüpheli, suçlu, meczup, hasta, sakat ve işsizlerin

sürekli gözetlenebilmeleri ve ıslah edilebilmeleri için kapatılmaları gerektiği inancı yaygındır (Foucault, 2006: 89-95). Kapitalizmde ise işsizlik ve istihdam sorununun üstesinden gelmek ve kriz dönemlerinde asayişin bozulmasının önüne geçebilmenin yolu olarak kapatılma faaliyetine başvurulmuştur. O dönem yaygın olan bu gözetim ve kontrol etme biçimi otoritenin çalışmayan, problem çıkarıcı nüfusu görülebilir hale getirmek ve sonra kontrol altında tutmak için kapatılması olarak tanımlanabilir. 19. yüzyıl başında kapitalizmin de olgunlaşmasıyla birlikte gözetime ilişkin kullanım alanları ve yöntemler birbirinden ayrılmıştır (Foucault, 2006: 102).

Antik Yunanca bir ifade olan *pan* (bütün) ve *opticon* (gözlemek) kelimelerinin birleşiminden oluşan '*panopticon*' kavramı bütünü gözleyen anlamı taşır (Aslantunalı, 2019: 134). Bilgi ve iktidarı birbiriyle eş değer gören Foucault, Bentham'ın panoptikon hapisanesini modern toplumda gözetimi açıklamak için, düzenlemenin mimarisi metaforuyla kullanmıştır. Gözetim olgusunu toplumsal yaşamın düzenlenmesi şeklinde ele alan Foucault, insan hareketlerinin zaman ve mekân sınırları içerisinde hapsedildiği kapatılma alanlarını iktidarı tanımlamak için de kullanır. Ona göre, sürekli görülebilirlik halini yaratmak ve görülmeden görebilmek iktidara özgü bir niteliktir:

Çevrede halka şeklinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm katlarını katetmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer penceresi vardır. Bu mimariye göre en yüksek kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya okula giden bir çocuk kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevredeki binanın hücreleri içine kapatılmış küçük silüetleri görebilmek mümkündür (Foucault, 2015: 251-252).

Hücrelerde gözetlenen mahkûmlar tek başınadır, tümüyle bireyselleşmişlerdir ve kuledeki gözetleyen tarafından (belki de gözetleyen yoktur) sürekli olarak görülebilir haldedirler. Işığın da yardımıyla hücre içerisinde gizlenmek, ışıktan kaçmak ve saklanmak mümkün değildir. Böylece mahkûm sürekli olarak gözetlendiğini düşünür ve hücrelerinde ona göre kendini disipline eder. Gözetimi kendi zihninde normalleştirir ve yadırgamaz. Bu duruma alışan mahkûm, gözetleyen birileri olmasa dahi zihninde bir oto-kontrol mekanizması geliştirir ve sürekli hareketlerini kendi kendine denetler. Göze batmayan yollardan yayılan gözetim, bireyi öznenen nesne konumuna getirir ve kendi kendine otosansür uygulamaya alıştırır. Foucault'a göre gözetim, hayatın her alanında disipline edici uygulamalara ve kurumlara dönüşmüştür (2012: 41). Kapitalist üretim alanları, askeri organizasyonlar, eğitim alanları ve devlet bürokrasisi disipline edici uygulamalara örnektir.

Gözetim ihtiyacı üretim tarzının geçirdiği evrelere entegre olmak için pek çok değişim geçirmiş ve günümüze kadar önemini korumuştur. Örneğin tarım, sanayi ve hizmet sektöründe kullanım alanları yönünden farklar bulunsa da denetleyen için düzeni sağlayıcı bir ihtiyaç olma hali hiç değişmemiştir. Değişen, teknolojik gelişmelerin sunduğu imkanlar ve uygulama alanlarının çeşitliliğidir. Gözetim olgusu daha çok sanayi devrimiyle birlikte insan hayatında hissedilir bir etki bırakmıştır. Kapitalist işletmeler ve fabrikalarda gözetim, daha çok verimlilik ve üretkenlik gibi amaçlar doğrultusunda göze batmayacak şekillerde gerçekleşir (Rigel, 2005: 131). Kapitalizm aşamasında sermaye, daha çok artık değer ve

büyüme için, işçileri sürekli disipline etme amacını güder. İşçileri fabrikada geçirdikleri süreç boyunca bilginin elde edildiği, bilgi nesnelere konumuna indirger (Dolgun, 2015: 76). Marx'a göre, tarihsel emek-sermaye çelişmesini gözetim olgusu üzerinden tartışmak gerekmektedir. Feodalizmdeki toprağa bağımlı köleliğin ortadan kalkması ve kapitalist sistemin olgunlaşması sonucu, emek gücünün çalıştırılma koşullarında zora dayalı, katı kontrol yöntemlerini kullanmak imkansızlaşmıştır. Eskiye göre en azından ekonomik şartların el verdiği ölçüde, emekleri üzerinde tasarruf edebilecekleri ve kendi seçecekleri bir işte çalışma şansları olan işçiler için kontrolü sağlamanın daha insancıl yollarını bulmak gerekmiştir. İşveren, işçilere verilen ücreti belirlemek ve onların gözetimini sağlamak adına bilimsel yönetim olgusunu hayata geçirmiştir. Bu sebeple, sınırları belli olan fabrikalarda çalışmanın zamanlaması, örgütlenmesi, takip edilmesi ve disipline edilmesi için işçileri gözetim altında tutmaya gereksinim duyulmuştur. Frederick Taylor'un geliştirdiği Taylorcu Yönetim Tarzı da işçilerin emeği üzerinde mekanik bir disiplin sürecini hayata geçirmesi yönünden bunlara örnektir (Lyon, 1997: 54-55).

Toplumsal konumunu hep kendine meşru bir zemin yaratabilme özelliğine borçlu olan gözetim olgusu, kitlelere çabucak ulaşabilen dijital teknolojileri gözetime yönelik kullanmaya başlamasıyla evrensel bir hal almıştır. Böylece yalnızca cezalılar, işçiler ve şüpheliler için değil, çeşitli çıkar grupları için de gündelik hayatın bütünü kontrol edecek yönde genişlemiştir. Gözetim altında tutulmak kimi zaman bireyin güvende hissedeceği ve isteyeceği bir durum olabilmektedir. Salgın, terör, darbe, kriz ve doğal afet gibi olağanüstü dönemlerde, gözetim davranışı güvenlik ihtiyacına yönelik anlaşıldığı için normalleştirilir. Bu normalleşmede, teknolojilerin gelişmesi ve bu teknolojilerin gözetim önceliğiyle kullanılabilir olması da etkindir (Gere, 2019: 209-210). Örneğin ekonomik kriz dönemlerinde marketlerde kontrollerin artması, toplumsal üretim ilişkileri içerisinde (üretimde, tüketimde, sosyal alanda) gözetimin normalleştirilmesiyle sonuçlanır.

Günümüzde de Covid-19 sonrası ölüm korkusu ve endişesi ağır basan birey, ne zaman ve nasıl gözetlendiğinin tam olarak farkında olmasa da gözetlenebileceğinin bilinciyle gözetime gönüllü olarak katılım göstermiş ve ses çıkarmamıştır. Gözetimin normalleştirilmesi, üretim tarzına bağlı olarak yönetim anlayışlarının değişmesi ve dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Bu gelişmeler, gözetim ilişkileri içinde egemenlik ve mülkiyet biçimlerinin farklılaşmasına da neden olmuştur.

Küresel düzlemde ortaya çıkan birtakım gelişmelere göndermede bulunan küreselleşme olgusu dünyanın küçüldüğüne, merkezi yönetimlerin ve ulus devletlerin zayıfladığına vurgu yapmaktadır. Bireyin özgürlüğünün artması, aynı düzeyde gözetim olgusunun da gündelik hayatın içinde kendine daha çok yer bulmasına sebep olmuştur. Bu koşullar altında insanın toplumsal varlığı gözetime tabi bir duruma gelmiştir. Panoptikon kavramının günümüzde dijital teknolojilerle olan bağlantısı ise bu teknolojilerin gündelik yaşamın tam ortasına, gözetim kulesi gibi konumlanmış hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu analojiye göre kullanıcının, kendi yaşam alanına yine kendi elleriyle konumlandırılmış olduğu dijital teknolojiler vasıtasıyla; kişisel alışkanlık, beğeni ve istekler, konum ve sağlık bilgileri çerçevesinde elde ettiği verileri adeta Panoptikon kulesinde bulunan iktidar gibi görebilmesi sağlanmıştır. Kimin gördüğünü bilmeden gözetlenme durumu, günümüzde dijital teknolojilerinin hayatımızda kapladığı yer kadar geçerli ve kapsayıcıdır.

Dijital Gözetim Teknolojileri ve Veri Gözetimi

Toplumlar tarih boyunca doğa şartlarında hayatta kalma, yaşamlarını kolaylaştırma veya günlük zahmeti hafifletme arayışı içinde olmuştur. Bu arayış insanlığı çeşitli üretim tarzlarını keşfetmeye ve onun koşullandırdığı toplumsal ve ekonomik ilişkiler etrafında gerçekleşen döneme ait teknik ve teknolojik aletler üretmeye mecbur bırakmıştır. Bu evrelerde kullanılan teknolojiler yaşanan dönemi tanımlayan toplumsal üretim, tüketim ve bölüşüm kalıplarını etkilemiştir. İnsanın bulunduğu mekânı algılayış biçimi, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan üretim faaliyeti, sosyal ilişkilerinin gelişme süreci ve bunlardan kaynaklanan kendi ve toplumu hakkındaki düşünceleri teknoloji aracılığıyla açığa vurur (Marx, 2010: 357-370). Marx için, doğaya egemen olabilme tarzı teknolojidir. İnsanın doğayla karşılıklı ilişkisinin, gerçeği algılayış biçiminin ve sosyal ve zihinsel hayatının çeşitli koşullarını anlamamanın yolu da yine teknolojik gelişmelerin etkileri tarafından belirlenir (Postman, 2013: 19, 25). Bir teknolojinin gelişmesi, onun toplum tarafından çeşitli amaçlarda kullanılacak faydalı bir üretim aracı olma ve toplumsal ilişkiler içerisinde bir ihtiyaca cevap verme potansiyelinden kaynaklanır. İnsanın buna bağlı olarak geliştirdiği bilgi düzeyi, becerileri ve kullandığı enerji türü üretimde yararlanılan teknolojiyi belirlemiştir (Şaylan, 1994: 105). Dolayısıyla toplumsal emeğin koşullandırdığı toplumsal üretim süreçlerinden bağımsız düşünülmemeyecek olan iletişim teknolojileri de toplumsal ilişkileri belirleyen doğal güçleri ifade etmesi bakımından önem taşır. Bu sebeple doğanın (buharlı makine, lokomotif, demiryolu ve elektrikli telgraf vb.) kendi başına teknik araç ve teknolojileri üretemeyeceğini, bunların, “*insan vücudunun her organı gibi çalışabilmesi için faaliyet ve emek harcıyla geliştirilmesi*” (Marx, 2014: 176-177) gereken, insan eli tarafından, insan beyninin yarattığı nesnelere olduğunu unutmamak gerekir.

Yazının bulunması ve bugünkü iletişim teknolojilerinde meydana gelen her türlü teknik gelişme (matbaa, telgraf, radyo, telefon, televizyon ve internet) çeşitli nedenlerle kitleleri gözetim altına alabilmenin de önünü açmıştır. Dünya üzerinde enformasyon akışının hızlanması, onu katlayarak çoğaltmış ve günümüzde mesafe ve zaman tanımayan bir konuma getirmiştir (Baldini, 2000: 104). Ulaşım yollarının gelişmesine paralel bir gelişim çizgisi seyreden iletişim teknolojilerinin gözetim ve kontrol amaçlı ilk kullanımları, trenin kullanımının yaygınlaşması sonucu mümkün olmuştur. Demir yolları boyunca döşenen raylar, ‘uygarlığın’ yayılmasına aracılık etmesinin yanında sömürgelemlerden elde edilecek malların takibi, taşınması ve kontrolünü sağlıklı yapabilmek için kullanılmıştır (Erdoğan & Alemdar, 2002: 165). İletişim teknolojilerinin etki gücünü genişleten en önemli gelişme ise internet olmuştur. Gerek iktidar gerekse kitlelerin modern dönemde veri gözetimine dahil oluşları internetin sağladığı imkanlardan dolayı hızlıca gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmelerin ortak özelliği ise toplanan enformasyonun artışıyla birlikte, daha geniş bir kitlenin gözetim altında tutulabilmesi ve çok sayıda kişisel veriye sahip olunabilmesidir (Sütçü & AYTEKİN, 2018: 15-16). İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanın başkalarından haberdar olmak ve bilgisine ulaşmak için mesafelere karşı verdiği mücadeleden doğan toplumsal bir ihtiyacın ürünüdür (Oskay, 2011, 2014).

Geleneksel toplumda gözetimi görünür kılan sınıflı toplum yapısıdır, önceleri mülk sahibi tarafından canı pahasına herhangi bir ücret almadan çalıştırılan toprağa bağımlı kölelerin sayımı ve kontrolü ile başlamıştır. Bugünkü gözetim ise yönetmenin ve düzen

içerisinde tutmanın bir yolu veya yöntemi olarak, dijital teknolojilerin sunduğu imkanlardan yararlanmadan yapılamaz bir hale gelmiştir. Bell Laboratuvarları'nda askeri şifrelerin araştırılmasında çalışan Shannon'un bilgisayarların işlem dilinin özünü oluşturan bit'i (ikili sayılar, 0 ve 1) kullanarak enformasyonu ölçülebilir kılması, dijitalleşmeyi gündeme getirmiştir. Dijitalleşme (sayısallaşma) "veri, ses, müzik, metin, fotoğraf, görüntü biçiminde her türlü enformasyonun bit'lere (0 ve 1'lere) ya da bilgisayarın diline, mikro işlemciler yardımıyla" (Törenli, 2005: 98) dönüştürülmesi olarak tanımlanır. Enformasyon, bireyin yaşadığı dünyayı, çevresini, ailesini ve kendini tanıma, yorumlama ve sınıflandırma ihtiyacına cevap verir. Dijitalleşme özelliğinin bir sonucu olarak veriyi toplayan, toplanan veriyi depolayan ve diğerleriyle eşleştiren, anlamlı bir hale gelmiş enformasyonu işleyen, enformasyonun pazarlanması ve yayılabilmesine olanak tanıyan bilgisayarlardır (Aytekin & Yandım, 2017: 11). Dijitalleşmeyle birlikte bilgisayarın dünyayı daha görünebilir, gözetlenebilir ve daha işlenebilir hale getirdiği, güç eşitsizliklerini belli noktalarda derinleştirdiği görülmektedir (Bridle, 2020: 43-44). Bu yüzden 'yeni gözetimin' en önemli gücü de yine bilgisayarlardır. Gündelik hayat içerisinde bilgisayarların yerini almaya başlayan akıllı telefonlar (mobil aygıtlar) ve bunlara yüklenen her uygulama, kullanıcı verilerinin hedeflenmesi üzerinden mükemmel birer gözetim aracına dönüşmüştür (Lokke, 2018: 11).

5 Haziran 2013, dijital teknolojilere yönelik fazla iyimserlik taşıyan ütopyaların yerini distopik bir karamsarlığa bıraktığı turnusol kâğıdı işlevi de gören, daha sonraları Snowden Sızıntısı olarak adlandırılacak olayın tarihidir. Edward Snowden'in ABD merkezli küresel gözetim mekanizmasının işleyiş yollarını ifşa etmesiyle mahremiyet sorununun tahmin edilenden daha büyük bir sorun teşkil ettiği ortaya çıkmıştır (BBC News Türkçe, 2022, 26 Eylül). Dijital gözetim teknolojilerinin inziva, rahatlama ve dokunulmazlık bölgesi olarak da tanımlanan mahremiyet hakkını bulanıklaştırması ve kamusal alan ile özel alan arasındaki güç ilişkilerini değiştirmesi yarattığı derin sorunlara örnektir. Tüm ilgi ve dikkatini sosyal ağlara aktaran ve ürettiği enformasyonla bu medyalarda bir 'üretketicî'² konumuna gelen insan, çoğu zaman özel alan ve kamusal alan ayrımını gözden kaçırmakta ve gözetime tabi tutulması sonucu ortaya çıkan sorunların önemini kavrayamamaktadır (Toffler, 2018: 428-431).

Dijital gözetleme teknolojileri "bilgi ve bilgiyle gelen güçteki eşi benzeri görülmemiş asimetri üzerinden faaliyet gösterir" (Zuboff, 2021: 24). Bu sebeple dijital teknolojilerdeki gelişmeleri, toplumda eşit dağılım göstermeyen güç ilişkileri ve güç unsuru özelinde gözetimle ilişkilendirerek ele almak gerekmektedir. Güç düzen sağlayarak elde edilir. Düzen de görmek, bilmek ve gözetlemeyi gerektirir. Çünkü özellikle görünür olmak, görünür olanın bilgisine sahip olmak, görenin gücünün ve üstünlüğünün belirtisidir. Tarihsel ve toplumsal olarak incelendiğinde bu güç ilişkileri her daim denetleyenin lehine güç sağlarken, günümüz koşullarında gören ve görünür olan arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Demek ki eleştirel yaklaşımın sınırları içerisine dahil olabilmesi için taraflar arasında güç eşitsizliğinin var olması ve iktidarın gözetime katılması gerekmektedir.

Dijital teknolojiler özgürlük hissi içerisinde gerçekleşen, modern toplumda şekilsiz ve amorf bir yapıya dönüşen gözetime istikrar kazandırmaktadır. Günümüzde şiddet ve baskı sonucu gözetim altına alma, gözetleyen iktidarını kaybetmesine neden olur. Bu sebeple

² Alvin Toffler'in üretici (*producer*) ve tüketici (*consumer*) kelimelerinin birleşiminden türettiği 'üretketicî' (prosumer) kavramı bağlamında kullanılmıştır.

birey, gözetim ve kontrole konu olan davranışlarında seçimin kendisi tarafından yapıldığı bir özgürlük yanılması içinde hareket etmelidir. Bu şekilde gözetleyen iktidarı “*daha fazla uzam ve zamana*” dayanır (Han, 2020: 14-16). Dijital gözetlenmeyi kanıksatır ve gönüllü olarak yayar. Bentham’ın kulesinin tepesine konumlanmış olan gözcünün varlığı mahkumlara sürekli gözetlendiklerini hatırlatırken, dijital gözetime maruz kalan bireyler özgür olduklarını düşünürler. Dijital panoptikonun, Bentham’ın panoptikonundan farkı da buradan gelir; uysal kitleler sorgulamadan özgür olduklarına inandırılırlar (Han, 2017: 68).

Byung-Chul Han, Foucault’nun disiplin toplumunda, bedeni islah eden ve itaatini sağlayan ama ruhun ihtiyaç ve arzu istencini kontrol edecek kadar incelikli ve derin bir yöntem olamayan biyopolitikanın yerine, dijital psikopolitika çağına geçildiğine vurgu yapmıştır. Dijital psikopolitika çağı, özgür seçimler yaptığını düşünen bireylerin davranışlarının önceden bilinmesine (öngörülmesine) yönelik bir gözetimi mümkün kılar (Han, 2009: 29-35). Disiplin gözetiminin bedenler üzerinde kurduğu kontrolün aksine bugünkü gözetim enformasyon (iletişim) ve veriler üzerinden yapılır. Böylece her enformasyon gözetime dönüşür. Bireyin gözetimi, davranış kontrolü ve hareketlerinin tahmini için üretim araçlarına sahip olmak değil, daha fazla enformasyona erişim sağlamak yeterlidir (Han, 2022: 7).

Dijital psikopolitika çağında gündelik hayata kolaylık sağlamak amacıyla sızan gözetim, akıllı giyilebilir teknolojiler (akıllı saatler) ve akıllı telefonlar, bunlarda kullanılan pedometre türü (adımsayar) aktivite uygulamaları, akıllı evlerde bulunan robot süpürge, akıllı yatak vb. nesnelerin internet aracılığıyla birbirine bağlanmasıyla sağlanır. Böylece kullanıcıların kişisel, mekânsal, duygusal verilerinin veri tabanlarında depolanarak kayıt altında tutulması, küresel konumlama sistemi (GPS), yüz tanıma, parmak izi vb. biyometrik uygulamalar da beden üzerinde tahakküm kurmanın ötesinde özgürce kullanılan, normalleştirilen ve gündelik hayatı kolaylaştırdığına inanılan dijital gözetim hapishanesine örnektir (Han, 2022: 12). Pandemi sürecinde kendine meşru bir zemin bulan bu tarz teknolojilerin ortak amacı; bireyleri gözetleyerek verilerine ulaşmak ve bunları sayısal verilere çevirerek, devletler ve reklamveren şirketler yararına ölçülebilir bir biçimde kullanıma hazır hale getirmektir.

David Lyon, gözetim politikalarının birbirine zıt iki yüzü olduğuna dikkat çekmiştir. Gözetimin ilk anlamı koruma amaçlı gözetlemektir, burada gözetim bir saldırı olarak algılanmaz ve itaat etmek akla uygun bir gerekçe taşır. İkinci anlamı, yasaklamak veya cezalandırmak için kontrol içermektedir. Gözetlemenin yönetme, denetleme, kısıtlama ve kontrol gibi bireyi rahatsız edici diğer yüzü sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri sürdürmesinden, özgürlükleri kısıtlamasından ve arzuları yönetmesinden dolayı mahremiyet sorunsalının derinleşmesine sebep olur (Lyon, 2006: 14-16). Bu iki zıt gözetim biçimi, bazı durumlarda (kriz dönemleri) iç içe geçmiş, bazen de kategorilere ayrılarak kullanım verimliliğini arttırmıştır. İktidarın her zaman ağır basan güvenlik ve kontrol etme istenci, belli bir tehlikenin olmadığı durumlarda bile gözetime devam etmeyi sürekli kılmıştır.

Gözetimin dijital teknolojilerle birlikte geçirdiği evreleri Sinoptikon ve Omniptikon kavramlarıyla açıklamak mümkündür. İlk kez 1997 yılında Thomas Mathiesen tarafından tartışmaya açılan Sinoptikon kavramı, ‘az sayıda kişinin çok sayıda kişiyi’ izleyebildiği televizyon teknolojisine göndermede bulunmaktadır. Sinoptikon, kitle iletişim teknolojileri

aracılığıyla genişleyen yeni bir sürecin başlangıcı olmasına rağmen, benzer kaygıları taşıması bakımından panoptikonla paralel özellikler taşır (Lyon, 2013: 19). Mathiesen'e göre, çok sayıda insanın, az sayıda insanı gözetleyebilmesi kitle iletişim toplumuna özgü bir formdur. Buna örnek olarak, bireylerin özel alanından ayrılmadan televizyonda gösterilen 11 Eylül Saldırısını veya popüler kültüre ait içerikleri deneyimlemesi gösterilebilir. Böylece Sinoptikon, az sayıdakilerin teşhirini ve görünürlüğü arttırmakla kalmaz, elektronik gözetimi de gönüllülük esasına göre yeniden üretir (Lyon, 2013: 201-202) Truman Show filmi ve Biri Bizi Gözetliyor adlı program, Sinoptikon'a sıklıkla verilen örneklerdir. Agamben'in istisna halleri olarak nitelediği durumlarda, örneğin toplumda pandemi gibi beklenmedik bir dönemle karşılaşıldığında, risk grubunda yer alanları tespit etmek ve işaretlemek için Ban-optikon gözetimi olarak bilinen yöntem benzer teknikler kullanılmıştır. Toplumun güvenliği için devlet tarafından riskli olarak damgalanmış bireyleri banlamak veya dışlamak amacı taşımaktadır.

Ban-optikon kavramı daha çok terörizmle mücadele ve izinsiz göçmenlerin tespiti için kullanılsa da pandemi sürecindeki temaslı-temassız sınıflandırılmasının tespitiyle benzer bir amaca sahiptir (Lyon 2013: 99-100). İnternet ve sosyal ağların egemen olduğu, insanların her an ve her yerde iki yönlü olarak birbirini gözetleyebildiği durum ise Omniptikon kavramıyla açıklanır. Omniptikon, dijital teknolojilerin olanaklı kıldığı gözetim sürecini tarif etmesi bakımından önemlidir. Sosyal ağ platformlarında kullanıcının rızası, platformu kullanabilmek için gözetleneceği ve verilerinin üçüncül kişilerle paylaşılacağı gibi gizlilik koşullarının kabulü sonucu alınmaktadır. Sosyal ağ platformlarında alınan rızanın, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal hayattan soyutlanmamak adına kullanıcılara dayatılan bir zorunluluğun tezahürüdür. Dijital teknolojiler ve onun gözetim yöntemleri, maddi hayatın üretimine ve yeniden üretimine katkı sağlamaktadır. Dijitalleşen gözetim ağlarının işlevini, Walter Benjamin'in "*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı*" (Benjamin, 2019: 39) adlı makalesinde gözetimi ele aldığı biçimde; toplumsal servetin yeniden üretiminden doğan ve buna bağlı ihtiyaçlara cevap olmak için geliştirilen toplumsal ihtiyaçların bir ürünü olarak düşünmek gerekir. Dijital teknolojiler ve sosyal ağlar yoluyla veriye, ürünlere ve insanlara ilişkin enformasyonun sürekli takip edilerek işlenmesi, kişisel veri gözetiminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Veri gözetiminin yaygınlaşması, internetteki 'siber-flanörün ölümü'nün de ilanıdır (Morozov, 2012). Çeşitli nedenlerle (reklamcılık, güvenlik vb. gerekçelerle) kimlik bilgileri hedeflenen kullanıcıların, anonim olarak internet üzerinde arama, tarama ve bulma arzusuyla gezintiye çıkması bile zorlaşmıştır.

Distopyalarda Gözetim Olgusunun İdealize Edilişi

Kafka'nın Dava romanında Josef K. adındaki talihsiz kahramanı, bir sabah, nedenini bilmediği, üzerine atılmış bir suç nedeniyle mahkemeye çağrılır. Romanda belirsizliğin ve korkunun insan üzerindeki hakimiyetinin, insanın asla boyun eğmeyeceği uygulama ve cezalara boyun eğdirebileceğine işaret edilmiştir. Josef K. derdini anlatacak bir yetkiliyi onlar istemedikçe göremediği gibi, bürokratik prosedürler gereği de bir türlü yetkililerle irtibata geçememektedir. Bu koşullar altında, suçsuz olmasına karşın atfedilen suçu kabul etmek zorunda kalmıştır (Kafka, 2020: 10). Covid-19 hakkında çok şey bilmeyen birey de hastalığın bulaşıcılığı konusunda korkuya ve belirsizliğe düşmüştür. Pandemi koşullarındaki belirsizlik ve korkunun yol açtığı eve kapanma ve çeşitli uygulamalar aracılığıyla yapılan gözetim ve

kontrolü kabullenme durumu da böylesine bir çaresizliğin ürünüdür. Bu sebeple, geçirdiğimiz süreci daha iyi kavrayabilmek için, korku ve belirsizlik durumunun imkân sağladığı veri gözetimi uygulamalarını distopyalar çerçevesinde incelemek amaçlanmıştır. Gözetim olgusuna distopyalardan bakma fikri; hem teknolojinin egemenliğindeki bir geleceğe yönelik toplum tasavvurlarını içinde barındırmaları hem dünyada meydana gelen olay ve olguları daha önceden tahmin edebilmeleri hem de bireyin sürekli gözetim karşısında düştüğü sosyal, psikolojik ve ekonomik konuma yaptıkları vurgular nedeniyle ortaya çıkmıştır. Distopyaların geleceğe yönelik öngörülerinde en çok benzerlik taşıyan unsurların başında, iletişim teknolojilerinin gözetime dair sunduğu imkanlar yatmaktadır. Bu nedenle gözetim olgusunun toplumsal kontrol boyutunu daha iyi anlamak ve gözetlenen bireyin görme gücünü elinde tutanla olan ilişkisini, gözetimin disipline edici rolünü unutmadan değerlendirmek için önemli referans kaynaklarıdır.

Bütün ütopyaların ortaya çıkışında geçmişte yaşanmış bir altın çağa geri dönüş fikri vardır. Örneğin Francis Bacon'un Yeni Atlantis'i (2011: 11), devlet yönetiminde bilimcilerin söz sahibi olduğu ve toplum üzerinde akıl ile bilimin egemen olduğu Platoncu bir düşünceye geri dönüşün ütopyasını barındırır. Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesi de Bacon'un ütopyasına yakın bir şekilde gerçekleşmesi muhtemel bir altın çağın ütopyasıydı ancak başkalarına göre, hikayesi totaliter şehir devleti Civitas Solis'te geçmekte olan bir distopyayı anımsatıyordu. Dolayısıyla okuyucuların dünya görüşleri ve ideolojik konumları gereği "*her ütopya bir distopya içerir, her distopya da bir ütopya*" (Aslantunalı, 2019: 98-102) ülküsü taşımaktadır. Her şeyin sıkı kurallara bağlı olduğu kolektif toplum düzeninde, binalar bitişik düzendir ve iç içe tasarlanmış geniş halkalar şeklinde yedi kez tekrarlanmış dairesel duvarlarla çevrelenmiştir. Bu dairesel surlarda, vatandaşların bilmesi gereken bütün bilgiler ifşa edilir. Özel mülkiyetin ve aile kurumunun olmadığı toplum düzeninde kişiler, küçük yaştan itibaren devletin gözetimi ve kontrolüne tabi şekilde tek tip eğitime maruz kalmaktadır. Toplumun her alanında katı bir hiyerarşi vardır. Herkesin davranışları devlet tarafından kurallarla önceden teşvik edilmektedir ve eylemlerinde özgür karar alabilen birey söz konusu değildir (Campanella, 2016: 48-59).

İlk olarak 1868 yılında sosyolog John Stuart Mill tarafından ütopyanın (iyi yer) tersine kötü toplumsal ve siyasi gelişmelerin yarattığı olumsuz koşulların portresini çizmek veya 'kaçınmamız gereken yaşam biçimlerini' göstermek ve hicvetmek olarak betimlenen distopya kavramının, yazınsal alandaki kelime anlamının olumsuz ütopya (*dystopia*) ya da karşı ütopya (*anti-utopia*) olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle distopya kavramı; bireyin davranışlarının cezaya dayanan yöntemlerle denetlendiği, özgürlüğün bedelinin devamlı teyakkuzda kalmak olduğu ıslah edilmiş bir toplum düzenine ayna tutmaktadır (Claeys, 2018: 156). Covid-19 sonrası gelişen pandemi tedbirlerinin gözetim imkanlarına sunduğu kolaylıklar, distopyalarda da benzer şekillerde kendine yer bulmuştur. Başlı çeken distopyalar arasında Zamyatin'in Biz adlı romanı, Orwell'in meşhur 1984 romanı ve Huxley'in günümüze yönelik fütüristlik çıkarımlarda bulunduğu Cesur Yeni Dünyası vardır. Örneğin, gözetime dair aklımıza gelen ilk metaforlardan biri her yerde olan, her şeyi sürekli izleyen ve duyan büyük biraderdir.

Tüm ütopya ve distopyalar gerçeklikle bir yönden bağlantı kurmak zorundadır, bu nedenle arzu, uyum, tasarım ve umut öğelerinden oluşur. Günümüzü açıklamak,

anlamlandırmak ve insanlığın durumu üzerine akıl yürütmek için çeşitli yolları gösteren bir harita görevini üstlenir (Kumar, 2005: 35). Bu tasvire uyacak ilk örneklerden biri, H.G Wells'in 'Efendi Uyanıyor' adlı kitabından esinlendiği söylenen Biz adlı distopyadır (Aslantunalı, 2019: 136). Zamyatin'in Tek Devlet'inde insanlar İntegral adlı camdan (şeffaf) evlerde yaşarlar ve sürekli olarak seçilen Velinimet yönetiminde sıkı bir kontrol toplumu yaratılmıştır. Şehirdeki bütün evler, herkesin ve her şeyin her an gözetlenebilmesine yönelik tasarlanmıştır. Zamyatin aslında Sanayi Devrimi'nin ve Taylorist yönetimin gizli hedeflerini hicvetmektedir. Sanayileşmenin olgunlaştığı kentlerde yaşayan bireyin hayatında çalışma ve boş zaman arasındaki ayrımın ortadan kalktığı, her şeyin her an görünür olduğu ve kimsenin birbirinden bir şey saklamadığı bir toplum tasvir edilmiştir (2012: 28). Zamyatin'in distopyası Orwell'in 1984'üne kapı aralamış ilk distopyalardan biridir. Katı hiyerarşik düzende kategorilere ayrılmış bürokratik devletin kişiler üzerindeki tektipleştirici etkisini konu edinen roman, insanın 'ben' yerine hep 'biz' olarak yaşamını sürdürmek zorunda kaldığı topluma vurgu yapar. Bu toplumda herkes kendine ait bir numara/rakam ile sınıflandırılmaktadır ve kişilerin adları dahi yoktur (Mattelart, 2012: 64). Hikâye doğaya, kendine ve yaşamına yabancılaşmamak için sürekli günlük tutan D-503'ün yazdıkları tarafından aktarılır. Romanın baş kahramanı olan D-503, kendini sürekli olarak gözetleyen bir çift gözün varlığını bilerek, gönüllü köleliği içselleştirmiştir. Tek Devlet'in kalabalıkların arasında insanları gözetim altında tutan, her konuşmayı kayıt altına alan ve sokakta kendini kamufle etmesini bilen korucuları ve onları yetiştiren korucular bürosu, Orwell'in düşünce polisiyle aynı işlevi üstlenir. Gerçek dünyada korucular, istihbarat servislerine veya bireylerin enformasyonel hareketini sürekli takip eden büyük bilişim şirketlerine işaret eder. Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında korucuların gözetim altına aldığı sokaklar, günümüzde gelişmiş bilgisayar teknolojisi ve uydular aracılığıyla takibi yapılan ses, görüntü ve biyolojik gözetim yöntemleriyle denetlenebilmektedir (Dolgun, 2015: 225).

Orwell'in 1984 adlı distopyasının önemi Foucault'nun panoptikon yaklaşımına benzer şekilde, bireyin sürekli görünebilir olduğu toplumsal gözetim ağına yaptığı vurguda saklıdır. Bunca zaman sonra içeriğinde günümüz gözetim ilişkileriyle ilgili tartışılacak güncel bağlantılar kurmak mümkündür. Orwell, tarihte gözetime sebep olan en temel gerekçenin, bilgi üretimini kontrol etmek ve bilgi kaynaklarını çarpırtmak olduğunu yarattığı Okyanusya imparatorluğu üzerinden anlatmaktadır. Orwell'a göre totaliter rejimlerde bilgi üretiminin tek yolu mevcuttur, o da cehaleti yayan, büyük biladerin otoritesini pekiştiren bilgidir. Okyanusya'da partinin söylemi dışında her söylem yasaktır. Doğruluk bakanlığının binası üzerinde dev harflerle yazılmış olan savaş barıştır, özgürlük köleliktir, bilgisizlik kuvvettir sloganları totaliter bir gözetim toplumunun yönetsel sistemi olan Ingsos'un propagandasının en can alıcı noktalarını teşkil eder (Orwell, 2010: 11). Böylece bilgiyi denetleyen olmanın yanında ürettiği bilgiyi tartışılmaz kılan Büyük Bilader, sonsuz iktidar sahibi olması ve sürekli gözetim halinde toplumu kontrol edebilmesinin yanında, yeni konu³ ve çift düşün⁴ gibi dili ve düşünceyi tahakküm altına alan yöntemleriyle geçmişi denetleyerek geleceği denetleme gücünü de elinde tutar. Düşünce polisleri, parti çıkarlarıyla çelişen bir bilgiyi

³ Yenikonuş, Okyanusya'nın resmi dilidir.

⁴ Çiftdüşün ilkesi, çelişik iki düşünceyi zihinde aynı anda bulundurmanın sonucunda gerçeklik duygusunun bozulması olarak nitelenebilir.

unutmanın toplum için daha faydalı olacağı düşüncesini normalleştirir ve en ufak bir özel alan sızıntısına izin vermeksizin bireylerin davranışı, yüz mimikleri, konuştukları ve hatta kalp ritmini bile izleyerek her hareketlerini denetler. Romanın kahramanı Winston, büyük biladerin görüş alanından kaçış şansı olmadığını bütün umutları ve uğraşlarının boşa çıkması sonucu kanıksamıştır. Tıpkı panoptikon hapishanesindeki mahkumların gözetimi içselleştirerek davranışlarına bilinçli bir oto-sansür uygulamaları gibi, 1984'te de 'suçdurdurma' içgüdüğü vardır. Suçdurdurma sürekli gözetim altında olduğunu bilen bireyin, parti tarafından tehlikeli olduğu söylenen bir düşüncüyü dile getirmenin eşliğinde içgüdüsel olarak düşüncesini ve söylemini durdurmasıdır. Her şey tele ekranlar sayesinde kestirilebilir, hesap edilebilir durumdadır ve özel alana izin verilmeyecek şekilde sistematik olarak izlenen mekanlarda insan, bireyselliğinden arındırılıp nesne konumuna getirilmiştir.

Huxley'in Cesur Yeni Dünya eseri Orwell'in totaliter gözetim toplumundan farklıdır. Gelecekteki Amerika'yı betimlediği düşünülen kitapta, sanayileşmenin ve teknolojinin oldukça geliştiği, biyolojik gözetim imkanlarının arttığı, demokratik ve özgür gibi görülen sınıfların daha bebekken belirlendiği bir devlet anlayışına ayna tutulduğu görülmektedir. Romanda, yeni dünyanın fikir babası ve tasarımcısı olarak gösterilen, T modeli üretim hattının yaratıcısı Ford'dan yaklaşık 600 yıl sonrası tasvir edilmiştir. Fordizmin tümüyle kontrol altına aldığı toplum, insanlığın bilim ve makineleşmeye tüm varlıklarını teslim ettiği kontrol aygıtlarını üretmiştir. Sanayileşmede tam otomasyon aşamasına geçilmiş toplum tasavvurunda Huxley, insanlarda gözetimi kolaylaştıran genetik mühendisliğini ve onun yapay duygular yaratan uygulama alanlarını konu edinmiştir. Yeni dünyada televizyon ve gazeteler, kısaca medya propaganda amaçlıdır ve duygu mühendisliğinin kontrolindedir. Böylece hedeflenen kitleye ulaşan mesaj duygu mühendisleri tarafından düzenlenmekte ve bireylerin duygularını kontrol altına alarak yeni duygular uyandırmak için kullanılmaktadır (Huxley, 2015: 84-85). Çeşitli genetik uygulamalar yoluyla bireylerin bedenine de sürekli müdahalelerde bulunmak, bilinçlerini inşa etmek ve yönlendirmek mümkündür. Hipnomya (uykuda öğrenim), Kuluçka Merkezleri ve Şartlandırma Merkezleri yeni dünyanın toplum üzerindeki gözetim ağına gücünü ortaya koymaktadır. Yeni dünyanın gözetleyenleri denetlemek ve yönetmek için zor kullanımına gerek duymamaktadır artık, yeni toplum düzeninde bedenler ve zihinler çeşitli biyolojik ve psikolojik teknolojiler kullanılarak kontrol altında tutulmaktadır (Kumar, 2006: 405). Bireylerde küçük yaşlardan itibaren kullanılmakta olan ve kaygıyı hafifleten Soma gibi maddelerin de yardımıyla 'mutlu' oldukları hissi uyandırılır. Bu yüzden toplumun çoğunluğu ilaç bağımlılığı ve aşırı tüketim alışkanlıkları arasında kapitalist hedonizme (hazcılık) sıkışıp kalmıştır.

Huxley, biyo-teknolojik gözetimin egemen olduğu devlet sisteminde özgür irade, hastalık, acı, keder, korku ve gözyaşının olmadığı bir toplumsal yaşam öngörüsünde bulunmuştur. Öyle ki, herkesin her şeye ulaşabildiği bir bolluk toplumunda yaşandığı halde aşırı nüfus artışını kontrol altına almak için doğumların sadece %30'una izin verilir. Mükemmel olduğu düşünülen bir dünyada kimsenin gizleyecek bir şeyi kalmamıştır. Doğurganlık ilaçlarla ve birtakım şartlandırma teknikleriyle kişinin kendi özgür iradesi olduğu düşündürülerek engellenmektedir (Huxley, 2018: 11). Yeni dünyada devlet ise bireylerin hayatı üzerinde son derece etkili bir mekanizma olmasına rağmen, bu gücünü kendini görünür kılmadan kullanır. Panoptikon hapishanesindeki mahkumlarda olduğu gibi,

yeni dünyada da gerçek kontrolün dışarıdan değil özgür gibi görülen bireylerin ruhları ve bedenleri üzerinden gerçekleştiği anlatılmıştır. Fordizm öncesi toplumla ilgili aydınlanma çağına ait klasik kitap ve anıtların modası geçmiş, atıl duruma düşmüş ve yok edilmiştir. Geçmiş silinen toplum, başına buyruk şekilde geçmişte yaşayanları 'vahşiler' olarak kodlamıştır. Kitapta, gözetim faaliyetlerine karşı tepkili olan John karakteri, çoktan unutulmuş aydınlanma düşüncesine ait kitaplarıyla merkezden uzak 'Ayrıbölgede' kendine başka bir yaşam kurabileceğine inanmıştır. Ancak tektipleştirilmiş ve genetik geçmişleri değiştirilmiş bir toplumda, kendi başına özel yaşam ve mahremiyet arayışına çıkması onun toplum tarafından medeniyetsiz veya vahşi olarak damgalanmasına sebep olur. Bu toplumda sürekli görünür kılınan köle yığınları, "esaretlerini sevmektedir" (Claeys, 2018: 168).

Gözetimin devlet, medeniyet ve bireyle özdeş kılındığı Cesur Yeni Dünya romanı, günümüz gözetim faaliyetlerinin gönüllü bir biçimde bilerek ve istenerek kullanılmasıyla benzerlikler taşımaktadır. Orwell'ın distopyasında hem parti adına propaganda yayınları yapan hem de bulunduğu yerin ses ve görüntülerini gözetim altında tutabilen Tele-Ekran teknolojisi, günümüz iletişim teknolojileri ve mobil uygulamaların yaptığı gözetimi düşündürmektedir. Öte yandan Huxley'in biyolojik gözetim teknikleri ve ilaç kullanımına olan bağımlılıklara dikkat çekmesi ise günümüzde karşılaştığımız sorunların başında gelen bilgisayar, internet ve sosyal ağ bağımlılığıyla birlikte düşünülebilir. Cesur Yeni Dünya'da bireylerin rahatlamak ve eğlenmek için gereksinim duyduğu maddelerin yerini, günümüzde iletişim teknolojileri ve sosyal ağlar almıştır. Dolayısıyla düşünme, harekete geçme ve üretme yetileri teknolojinin kontrolünde olan ve ona bağımlı hale gelen bir toplumun, Orwell'ın totaliter toplum tasavvurundan daha tehlikeli olduğu ortadadır (Huxley, 2018: 32-33).

Bu bağlamda distopya eserleri üzerinden değerlendirilecek olan Hayat Eve Sığar uygulaması, ülkemizde, Covid-19 ile mücadelede kullanıcılara zorunlu olarak kullandırılmıştır. Bu yönüyle kontrol amaçlı gözetim olgusuna örnek teşkil etmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu örnek olay araştırmasının amacı, gözetimin tarihsel boyutlarına odaklanarak ülkemizde sağlık gözetimi kapsamında kullanılan tek uygulama olan Hayat Eve Sığar'ı, geleceğimize ayna tutan klasik distopya örnekleri üzerinden tartışmaya açmaktır. Araştırmanın özgünlüğü ve önemi de HES uygulamasını distopik bir bakış açısıyla değerlendirmek suretiyle farkındalığa katkı sağlamaktır.

Covid-19 pandemisi sonrası alınan tedbirler, dijital teknolojilerin bireylerin sağlık bilgileri ve konumlarını haritalandırarak şehirlerdeki temas noktalarını belirlemek için kullanılmıştır. Buradan hareketle, özellikle Agamben'in istisna halleri olarak nitelediği, distopik bir gelecekte yaşadığımız hissini uyandıran pandemi tedbirlerinin öncelikli olduğu bir dönemde, gözetim faaliyetlerinin bireyler üzerinde daha yoğun ve işlevsel olarak kullanılabilirdiği gözlenmiştir. Türkiye'de de bu anlamda değerlendirilebilecek Hayat Eve Sığar uygulaması hayata geçirilmiştir.

Hayat Eve Sığar, pandemi sürecindeki riskli-risksiz bölgeleri konum verisine göre sınıflandırmak ve testi pozitif çıkan bireylerle etkileşime girilmesi halinde onları uyarmayı amaçlamaktadır. Uygulama dijital teknolojiler aracılığıyla GPS ve Bluetooth verilerini kullanarak bireylerin kişisel bilgilerine ulaşabilmektedir. Toplum ve birey sağlığı için gözetimi

meşrulaştıran uygulama, enfekte olanlarla temas edilmesi halinde bildirim göndererek vatandaşları uarmaktadır. Hayat Eve Sığar, kullanıcılar tarafından girilen sağlık verileri üzerine çeşitli tavsiyelerde de bulunmakta ve acil durumlarda pandemi hastanelerine yönlendirmektedir. Evinden uzaklaşan bireyin kontrolü sürekli gönderilen bildirimlerle sağlanmaktadır:

- Covid-19 pozitif (temaslı) birisiyle karşılaştınız.
- İzolasyon bölgenizin dışına çıktığınız tespit edildi.
- Herkesin iyiliği için lütfen evinizde kalmaya devam edin.

İlk iki bölümde eleştirel literatürden yararlanarak gözetim ve pandemi ilişkisi tartışılmıştır. Daha sonraki bölümlerde gözetim olgusu, dijital teknolojileri ve distopyaların birbirini tamamlayan ortak yönlerine değinilerek gözetime ilişkin değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada sınırları çizilen literatür araştırması sonucu gözetim, dijitalleşme ve distopya kavramlarının tanımlarının yapılması, bu olguların belli süreçler dahilinde birbirini tamamlayan yönlerinin ortaya çıkarılması, distopyalarda anlatılan gelecek tasavvurlarıyla günümüz gözetim uygulamalarının benzerliklerinin tartışılması ve bu kavramlar hakkında eleştirel görüşlere yer verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezi, “*distopik bir gelecek hissi uyandıran pandemi döneminde, dijital veri gözetimi faaliyetleri bireyler üzerinde daha yoğun ve işlevsel kullanılabilir*” olarak belirlenmiştir. Bu hipotezi desteklemek için kavramsal tartışmada bahsedilen durumların yanında, Sağlık Bakanlığı tarafından vatandaşların mekânsal gözetiminin yapılabildiği, kapanma tedbirlerine uymayan veya evinden uzaklaşan bireylerin kontrolünün sürekli gönderilen bildirimler yoluyla sağlandığı göz önünde bulundurularak tartışmak amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan örnek olay analizinden yararlanılmıştır.

Sosyal bilimler alanında sıkça tercih edilen nitel araştırma yöntemi, “*varsayımlarla, geniş bir bakış açısıyla, teorik yaklaşımların mümkün olduğu kadar kullanılmasıyla sosyal fenomenleri, insan davranışlarını ve bu davranışların sebeplerinin neler olduğunu*” (Güler, Halıcıoğlu, & Taşgın, 2013: 39-40) sayısal olmayan verilere dayanan bir şekilde detaylıca açıklamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemi, araştırmada yorumsamacı/kuramsal çerçevenin kullanımına ek olarak edebi metinler, mülakatlar, fotoğraflar, filmler üzerinden insanların davranış ve hareketlerini görerek yakından bilgi toplar. Örnek olay analizi ise nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Örnek olay analizi, araştırmada kullanılacak yazılı, görsel ve sözel malzemenin, çalışmanın hipotezine/problemine uygun sorulara yanıt verecek şekilde ele alınarak yorumlanmasını içerir. Araştırmacı, çalışmada bütüncül bir yaklaşımla genel bir tanımdan özele doğru giderek problemin detaylı bir açıklama ve yorumlamasını yapmayı ve literatüre katkı sunmayı hedefler (Creswell, 2020: 44-47). Özellikle distopyaların ve dijital teknolojilerininin gözetim faaliyetine etkileri üzerine bir araştırma yapmak amaçlandığı için, çalışmada örnek olay analizi yönteminin kullanılması gerektiği düşünülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında incelenen dijital gözetim teknolojisi Hayat Eve Sığar uygulamasıdır. Hayat Eve Sığar uygulamasının seçilme nedeni, Türkiye’de pandemi döneminde yaygın olarak kullanılan bir uygulama olma özelliğine sahip olmasındandır. Hayat Eve Sığar uygulaması, çalışmada incelenen distopyalarda benzer teknolojilerin yapabildiğinin de ötesinde, GPS ve Bluetooth verilerini kullanarak bireylerin kişisel bilgilerine ulaşabilmekte ve bunu toplum ve birey sağlığını korumak için yapmaktadır. Hayat Eve Sığar’ın kişi bilgileri, hareketleri ve kişinin bulunduğu konumun veri gözetimini gerçekleştirecek kadar işlevsel bir hale gelmesinde dijitalleşmenin sunduğu imkanlar göz ardı edilemez. Devletin kurumu tarafından elde edilen kişisel sağlık verileri, enfekte olanlarla temas edilmesi halinde vatandaşları uyarmakta kullanılmaktadır. Bu sebeple, kontrol amaçlı gözetimi meşrulaştıran uygulamalara örnek gösterilerek incelenmiştir. Örnek olay analizinin doğrudan gözlem metodu kullanılarak elde edilen uygulama içi görseller ve bildirimler tablo haline getirilmiştir. Elde edilen görsel ve yazılı ifadeler, distopyalarda bahsi geçen gözetim teknolojileriyle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Pandemi döneminde karşılaşılan belirsizlik ve korku durumlarının yol açtığı eve kapanma süreci insanları internet ortamlarını sıklıkla kullanmaya, işlerini online yapmaya ve mobil uygulamalar aracılığıyla sağlık durumlarını kontrol etmeye zorlamıştır. Bu koşullar kullanıcıların dijital veri gözetiminin ve hedefleme olanaklarının artmasına neden olmuştur. Dijital uygulamalar aracılığıyla yapılan gözetim ve kontrolü kabullenme durumu da böylesine bir zorunluluk sürecinin ürünüdür. Araştırmada, korku ve belirsizlik durumunun imkân sağladığı veri gözetiminin, benzer distopya örnekleri çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Covid-19 sonrası gözetim olanaklarına distopyalar üzerinden bakma fikri, bunların geleceğe yönelik uyarı ve eleştiri görevini üstlenmiş klasik eserler olmalarındandır. Günümüze dair benzerlikler taşıyan distopyaların, veri işlemeye dayalı dijital uygulamalar ve pandemi sürecine dair söyleyecek pek çok sözü vardır. Distopyalar hem teknolojinin egemenliğindeki bir geleceğe yönelik toplum tasavvurlarını içinde barındırmaları hem dünyada meydana gelen olay ve olguları daha önceden ön görebilmeleri hem de bireyin sürekli gözetim karşısında düştüğü sosyal, psikolojik ve ekonomik konuma yaptıkları vurgular nedeniyle önemlidir.

Hayat Eve Sığar Uygulamasının Analizi ve Bulgular

Giorgio Agamben, istisna hali adlı kitabında; siyasal olan ve hukuki olan arasındaki sis perdesinin yarattığı, ikircikli ve belirsiz sınır çizgisinin kesişme noktası olan zorunluluk hallerini ‘istisna hali’ olarak nitelendirmiştir (2018: 12). İlgili eserinde, devletlerin istisna halleri olarak nitelediği kriz durumlarında, olağanüstü hâl ilan etmesi ve güvenlik durumunu öne sürerek gözetim ve kontrollerini toplum üzerinde yoğunlaştırmasına dikkat çekmiştir (Agamben, 2018: 13). Agamben’in çizdiği doğrultuda, günümüzde de bu olağanüstü hallerin aslında oldukça olağan ve sık biçimde tekrarlandığı, hayata geçirilme amacının gözetim ve kontrolü kolaylaştıran bir yönetim anlayışını topluma benimsetmek olduğu söylenebilir. İstisna hallerinde vatandaşlar bu tür ‘zorunluluk hallerine’ gönüllülük esasına dayalı olarak izin vermekte ve böylece toplumların özgürlüklerden çabucak vazgeçmeye alıştırılma süreci de başlamaktadır. Naomi Klein’de Şok Doktrini (2010: 604-607) adlı kitabında benzer konulara dikkat çekmiştir. Klein, yakın dönemde, devletlerin birey üzerindeki gözetimi ve kontrolünü

daha çok arttıracığı bir politik/yönetimsel anlayışın geliştiğine ve hâkimiyetini arttırarak şok anları olarak nitelediği olağanüstü hallerde kendini daha çok hissettireceğine değinmiştir.

DSÖ, COVID-19'a karşı küresel ölçekte alınacak önlemler raporunda, COVID-19 salgınının ulusal ve küresel bir acil durum olmaya devam ettiğini, pek çok hükümetin, yeni varyantların ortaya çıkma ve gelecekteki dalgalanma riskinin gerçek olduğu bir zamanda önlemler almak için çeşitli takip ve kontrol faaliyetlerini sıklaştırması gerektiğini belirtmiştir (WHO, 2022, 2 Kasım). DSÖ'nün, 2022 yılında COVID-19'la mücadele planını güncelleyerek iki stratejik hedef belirlediği bilinmektedir: İlki bireyleri, özellikle de ciddi hastalık veya mesleki olarak virüse maruz kalma riski yüksek vakaları, savunmasız bireyleri korumak ve virüsün bulaşmasını engellemek için, çeşitli takip yöntemlerinden yararlanmaktır. İkincisi, virüsün henüz fazlaca yayılmadığı bölgelerdeki ölümleri, hastalıkları azaltmak için COVID-19'u önleyici teşhis ve tedavilerin herkese ulaştırılmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu birleşik stratejiler doğrultusunda bölgesel ve küresel düzeyde riskleri öngörebilmek için, virüs (yeni varyantlar) hakkında bilgi toplamak ve temaslı kişilerin sağlık bilgileri doğrultusunda tedaviye yönlendirici ekipleri hazır tutmak hayati öneme sahiptir. DSÖ, sağlık gözetimi yoluyla COVID-19 testini uygulamış veya uygulamamış kişileri tanımlamak, ulusal ve küresel düzlemde aşı hedefine ulaşıp ulaşılamadığı, enfeksiyonu önleyici kontrol mekanizmalarının sürdürülmesi için risk iletişimi ve topluluk gözetimi yoluyla güven oluşturmanın önemine değinerek, testler neticesinde onaylanmış COVID-19 vakalarını tespit etmek için verilerin toplanması, tasnif edilmesi ve analizinin yapılması gibi yöntemlerle salgını yönetme politikalarını gündeme almıştır (TTB, 2020: 48-49).

Dijitalleşme öncesi ölçülemeyen ne varsa artık ölçülebilir, nicelleştirilebilir, sayısallaştırılabilir ve gözetlenebilir hale gelmiştir. Günümüzde gözetimle ilişkili olmayan ve tabi tutulmayan hiçbir sektörün, kurumun ve bireyin varlığından söz edilemez (Sumpter, 2020: 79). Özellikle 'Hayat Eve Sığar' koşullarında ekonomik, politik ve psikolojik tertibatın yürütülebilmesi kolaylaşmıştır. Covid-19 kapsamında Sağlık Bakanlığı'nın hayata geçirdiği Hayat Eve Sığar adlı mobil uygulama ücretsiz olarak erişime açılmıştır. Uygulama kişilerin her gün girdikleri sağlık bilgilerini kullanarak bölgelere göre virüsün bulaşma olasılığını ölçümleyerek bu olasılığın yüksek olduğu yerlerdeki kişileri uyarmaktadır. Uygulama, kullanıcıların mobil telefonlarındaki verilerine otomatik olarak erişebilmektedir. Yakınlardaki kişilerde de bu uygulamanın yüklü olması koşuluyla belli gün ve saatlerde temaslı olma olasılığı olan kişilerden korunmaları için uyarı mesajı gönderilebilmektedir.

Gözetim İçin Kullanılan Araç	İçerik Örneği
Uygulama Bildirimi	Covid-19 pozitif (temaslı) birisiyle karşılaştınız.
Uygulama Bildirimi	İzolasyon bölgenizin dışına çıktığınız tespit edildi.
Uygulama Bildirimi	Herkesin iyiliği için lütfen evinizde kalmaya devam edin.

Tablo 1: Hayat Eve Sığar Uygulamasında 'Kontrol Amaçlı Gözetim' Tezine İlişkin İçerik Örnekleri.

Sağlık gözetiminin bu politikalar yoluyla normalleştirildiği ve toplum nazarında içselleştirildiği düşünüldüğünde, pandemi sürecinin gözetim faaliyetlerini derinleştirdiği ve gözetime çıkar sağladığı anlaşılmaktadır. Pandemi tedbirleri dolayısıyla gözetimin işlevsel ve süreklilik taşıyan yöntemlerinin başında, sağlık gözetimi gelmektedir. Sürekli bildirimler yoluyla Covid-19'a karşı tedbir amaçlı kullanılan uygulama, kullanıcılarda hiyerarşik kontrolün işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik hissini yaratmıştır. Kullanıcılar, uygulama tarafından kullanılmasına rıza gösterdikleri verilerinin o anda takip edilip edilmediğini bilemeyecek, ama her an takip edildiklerini düşüneceklerdir. Gözetimi bireyselleştiren ve süreklileştiren uygulama, herhangi bir zorlama içermeden kullanıcıları pandemi tedbirlerine uymaya, özenli olmaya ve önerilen tedaviye rıza göstermeye içsel bir kabul yaratmayı amaçlamaktadır.

İnternet teknolojisinin sağladığı algoritmalara sadece tüketim toplumu penceresinden değil, sağlık sektörünü de içine alacak şekilde genişlemiş bir gözetim ilişkileri penceresinden bakmak daha uygun olacaktır. Hayat Eve Sığar örneği, Türkiye'deki kullanıcıların kişisel sağlık verilerini gizlilik koşulları altında toplayan, depolayan, analiz eden ve paylaşan bir uygulamadır. Kullanıcılar pandemi tedbirleri doğrultusunda Covid-19'dan korunmak için, uygulamayı gönüllü olarak telefonlarına indirmektedir. Kullanıcıların korunma amaçlı gönüllü olarak izin verdikleri gözetim faaliyeti, virüsten korunma ve ıslah etme iddiası ile gerçekleştirilmektedir. Bu durum, dijital uygulamalara yönelik tekno-determinist⁵ bakış açısına göre gayet anlaşılır görünmesine rağmen, endişe yaratan karşı argümanlar da üretilebilmektedir: 1) Hasta ve doktor arasındaki mahremiyetin aşındığı, 2) kişinin belli bir zaman ve mekân içerisinde hangi konumda olduğu bilgisinin 'kime ve neye' hizmet ettiğinin bilinemediği, 3) gözetim faaliyetlerinin toplum gözünde hayatın her alanına sızan kişisel veri gözetimini normalleştirici etkide bulunduğu iddia edilebilir.

Görsel 1: Hayat Eve Sığar uygulamasına ait Risk Bölgeleri, Hes Kodu Alma-Sorgulama, İhbarda Bulunma Özellikleri.

⁵ Tekno-Belirlenimcilik (Determinizm): 'teknoloji merkezli bir tarih anlayışı' çerçevesinde dünya meselelerinin teknolojik gelişmeler veya yenilikler tarafından tetiklendiği yönünde yorumlara dayanır.

Görsel 1 Analizi:

Foucault'nun panoptikon hapishanesinin yerini dijital veri gözetimine dayalı, sürekli ve işlevsel kontrol amaçlı gözetim sağlayabilen uygulamalar almıştır. Uygulama aracılığıyla yapılan kontrol amaçlı gözetimin de esas etki gücünü kullanıcıların dijital verilerini profilleyip işleyerek sağladığı görülmüştür. Tıpkı Orwell'in 1984 romanındaki Büyük Biraderin Okyanusya halkı üzerinde Tele Ekran teknolojisiyle otomatik olarak gözetimi sağladığı gibi, günümüz uygulamaları da bireyin üzerinde bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmıştır. Hayat Eve Sığar'ı açıklamak için Zamyatin'in Biz romanında D-503'ün tuttuğu günlükler yoluyla aktardığı; bireyselliğin yitimi ve hayatın şeffaflığına yaptığı vurgu çok önemlidir. Uygulamayı mobil telefonlarına indiren kullanıcılar, Huxley'in sanayi ötesi toplumundaki gibi gönüllü olarak kendi kendilerini denetleme ve gözetime rıza gösterme hali içindedir. Kullanıcılar gelen bildirimler ve uyarılar dışında ne zaman ve nerede izlendiklerini asla anlayamayacak, ama her zaman izlendiklerini bileceklerdir.

Uygulamada herkesin birer HES kodu vardır, kişiler tıpkı Biz'deki D-503 karakteri gibi bu kodlardan ibarettir ve bu kodlar tarafından işaretlenmektedirler. Verilen HES kodu sayesinde sokağa çıkabilen, sosyal hayata dahil olabilen, alışveriş yapabilen, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilen ve işe gidebilen bireyler, Covid-19'un yarattığı istisna haline ayak uydurmaya çalışmaktadır. *"Tepemdeki zil canlı, kristalize bir sesle çaldı. Saat 7.00, kalkma zamanı. Sağımdaki ve solumdaki cam duvarlarda binlerce kere tekrarlanan kendimi, tüm odamı, elbisemi ve hareketlerimi görüyorum. Devasa ve güçlü bir bütünün parçası olduğumu görmek insanı diriltiyor. Ve bu bütünün, kusursuz güzelliğini görüyorsunuz: gereksiz tek bir jest, eğilme ve dönüş yok"* (Zamyatin, 2012: 41-42).

Yukarıdaki pasajda Zamyatin, insan hayatını 'zaman çizelgesine' göre, Taylorcu bir anlayışa dayanan şekilde, içten gelen bir dürtüyle, tek bir bedenmiş gibi düzenleyen ve gözetimi otomatikleştiren teknolojilere dikkat çeker. Hayat Eve Sığar'da veri gözetimini otomatikleştiren ve bireysel olanı kamusallaştıran bir düzenek olarak zor kullanmaksızın; bireyi alınan tedbirlere uymaya, takip edilmeye rıza göstermeye, ıslah olmak için eve kapanmaya, virüs şüphesi bulunan kişileri ihbarda bulunmaya ve Covid-19 aşısını kullanarak önerilen tedavileri kendi inisiyatifiyle kabul etmeye yönlendirir. Uygulamanın en dikkat çeken özelliği, dijital bir Panoptikon Hapishanesi'ni andıran coğrafi risk bölgeleri ve alanlarını harita üzerinde göstermesidir. Uygulama bulunulan bölgedeki virüslü alanları derecelendirerek göstermekte ve virüs olasılığı yüksek olarak puanlanmış kişilerin yoğun olduğu bölgeleri riskli olarak belirlemektedir. Ayrıca bölgedeki virüslü hasta yoğunluğunu da gösterebilmektedir. Böylece kişileri hem zihinsel hem de fiziksel olarak kontrol amaçlı gözetim altında tutabilmektedir.

Görsel 2: Hayat Eve Sığar uygulamasına ait Konumlama, Sağlık Durumu Testi, Covid-19 Aşı Bilgileri Özellikleri.

Görsel 2 Analizi:

Bentham panoptikonunu tasarlarlarken sadece belli kurumları ve kişileri gözetim altında tutmayı düşünmüştür. Günümüzdeki uygulamalar aracılığıyla mahrem olanın kamusal alana taşınması bir alışkanlık haline gelmiş, her an her yerde, sınıf, statü, kategori fark etmeksizin genişlemiş ve herkesin herkesi gözetlediği bir toplum söz konusu olmuştur. Zamyatin'in Biz'deki şehirlerinde bütün duvarların şeffaf olduğu, herkesin ve her şeyin her an görünmesini sağlayacak şekilde düzenlendiği distopik durum, günümüzde kullandığımız dijital teknolojiler ile sürdürülmektedir.

Tele-ekran aynı anda hem alıcı hem de verici işlevi görüyordu. Fısıltıyla konuşmadığı sürece Winston'ın çıkardığı her ses tele-ekran tarafından alınıyordu; dahası, madeni levhanın görüş alanında kaldığı sürece Winston işitilmekle kalmıyor, görülebiliyordu da. Hiç kuşkusuz, ne zaman izlendiğinizi anlamanız olanaksızdı. Düşünce Polisi'nin, kime ne zaman ve hangi sistemle bağlandığını kestirmek çok zordu. Herkesi her an izliyor da olabilirlerdi... Çıkardığınız her sesin duyulduğunu, karanlıkta olmadığınızı sürece her hareketinizin gözetlendiğini varsayarak yaşamak zorundaydınız; zorunda olmak ne söz, artık iç- güdüye dönüşmüş bir alışkanlıkla öyle yaşıyordunuz (Orwell, 2010: 22).

Bu pasajda Orwell'in gözetim toplumuna yaptığı vurgu, günümüz veri gözetimi uygulamalarına kapı aralayan noktalara işaret etmektedir. Bugünkü teknolojik gelişmeler göz önünde tutulduğunda, Orwell'in hayal edebileceğinden çok daha fazla gözetlenebilir halde olduğumuz söylenebilir. Bireyler, akıllı telefonlarının akıllı ekranlarında hiç kuşkusuz 'zorlama' olmaksızın, çeşitli ticari kuruluşlar ve resmî kurumlar tarafından belli amaçlar için izlenebilir ve hedeflenebilir durumdadır. Üstelik kullanıcıların, uygulamalar üzerinde vakit geçirdikleri zaman boyunca birbirlerinden saklayacak bir şeyleri kalmayınca kadar paylaşımlar, beğeniler ve yorumlar yaparak veri girişini arttırmakta olduğu da ortadadır. Orwell'in distopyasında gözetim elektronik iletişim aracı olan Tele-Ekranlar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bu araç ortam dinlemesi ve görüntü takibi üzerinden kişi gözetimini gerçekleştirmekteydi.

Hayat Eve Sığar ise dijitalleşmeye bir örnektir ve gözetleme yöntemi olarak internete bağlı telefonlardaki İnternet Protokol (IP) adreslerini, GPS ile Bluetooth teknolojilerini kullanarak kişi verilerini toplamaya ve bu verileri çözümlyerek raporlamaya dayanmaktadır. Bu yüzden uygulama, eski gözetime değil internet ve dijitalleşme sonucu ortaya çıkan veri gözetimine örnek verilebilir. Hayat Eve Sığar, bireylerin buldukları mekân veya konum verilerini tespit ederek gözetim ve kontrolü sağlamanın yanı sıra, aşı bilgileri ve sağlık durumu testlerinin sonuç verilerini de ilgili kişi ve kurumlarla paylaşabilmektedir. Uygulama, virüslü alanları ve daha az risk taşıyan alanları hastanelerden gelen raporlara göre belirlemektedir. Uygulamanın belirlediği riskli alanlarda dolaşan ve fazla insan ile temas eden bireylerin risk puanı da yükselmektedir. Risk puanı yükselen bireyler, görüştükları arkadaşlarının da risk puanlarını yükseltebilmektedir. Kullanıcıların sağlık bilgileri, Sağlık Bakanlığı tarafından raporlanmak üzere veri depolarında saklı tutulmaktadır. Bu veriler, bireylerin HES kodlarına yansıtılarak risk puanı yüksek veya tehlikeli olarak kodlanmaktadır.

Dünya denetçisi Mustafa Mond kalemini alıp kapak sayfasına şöyle yazdı: Yazarın amaç kavramına yazdıkları son derece yenilikçi ve ustaca, fakat aykırı ve sosyal düzen açısından bakıldığında tehlikeli ve yıkıcı. Yayınlanamaz... Yazar gözetim altında tutulacaktır... İnsanlar arasında kafası karışık olanların şartlandırmasını bozabilecek türden düşünceler barındırıyor... Mutluluğa olan inançlarını yitirmelerine neden olabilir ve asıl amacın daha derinlerde bir yerlerde, fiziksel insanın ötesinde bulunduğu inanmaya yönlendirebilirdi... Yaşamın amacının, mutluluğun sürekli kılınması değil, bilincin yoğunlaştırılması ve arınması, bilginin zenginleştirilmesi olduğunu düşünmeye itebilirdi insanları (Huxley, 2015: 181).

Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sında, insanları disipline etmek ve kontrol etmenin yöntemi zora başvurmak değil, şartlandırma yoluyla rıza üretimidir. Günümüz veri gözetimi ve veri madenciliğine dair çıkarımlar yapmamıza olanak tanıyan kitap, mahremiyetin toplumsal bir gereklilik ve kural olmadığı bir topluma, şeffaflık toplumuna (Han, 2017: 57-61) vurgu yapmaktadır. Kitapta, insanların gözetime gönüllü ve özgür şekilde rıza gösterdiği ve hatta biyolojik yöntemlerle kendi gözetimlerini bilerek ve isteyerek kendileri sağladığı, herkesin sağlıklı ve mutlu olduğu bir bolluk dünyası tasvir edilmiştir. Gözetimin yerini ise eğlence, anti-depresanlar, tüketim ve hazza yönelik teknolojiler almıştır. Tıpkı bugünkü gibi, Cesur Yeni Dünya'daki insanların da bu teknolojilerin sunduğu imkân ve olanaklardan uzaklaşıp kontrol amaçlı gözetime dikkat kesilmesi veya fark etmesi oldukça zordur.

Sonuç

Bilgisayarların bilgi işleme kapasiteleri arttıkça, verilerin sayısallaştırılması ve sayısal verilerin ağ ortamında daha akışkan ve hızlı işlenebilir hale gelmesi kolaylaşmıştır. Bilgisayar ve internetin arasındaki yakınsama, gözetleme-denetleme teknolojilerine çağ atlatmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda iletişim teknolojileri gündelik hayatta bireyle ve mekânla bütünleşen hale gelmiş, dijital gözetim uygulamalarının etki alanı genişlemiş, fark edilebilirliği ise azalmıştır. Hayat Eve Sığar, pandemi sürecinde endişe ve korku duyan vatandaşın hayatının tam ortasında konumlanmıştır. Covid-19 bulaşıcı risk taşıdığı için, yalnızca bireylerin tedavisinde gerekli veriye ihtiyaç duymamakta, aynı zamanda hastanın karantina altına alınabilmesi için konum verisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Hayat Eve Sığar uygulamasının pandemi tedbirleri ve hastalık gözetimi sınırlarını aşan distopik bir

toplumsal kontrolü andıran özellikler barındırdığı görülmüştür. Özellikle kişisel verilerin kontrol amaçlı kullanımına zemin açtığı ortadadır. İstisna hallerinde böyle sınırların bulanıklaştığı, gözetimin meşrulaştırılması, yayılması ve gündelik hayata yerleşmesine güçlü katkılar yaptığı bilinmektedir.

Distopyalar, gözetim ilişkilerinin korumacı ve kontrol amaçlı yapılan iki yüzünü anlamak için rehberdir. Çalışmada geleceği ve bugünü tahlil etmede başvurulmuş distopya eserleri, günümüz dünyasını anlamak, üretmek ve yeniden üretmek için temel argümanları ve eleştirel yaklaşımları içerisinde barındırmaktadır. Hayat Eve Sığar'da her ne kadar virüsün yayılmasını sınırlamak ve farkındalık yaratmak adı altında hayata geçirilmiş olsa da gözetim ilişkileri yönünden distopyalardan alıştığımız yöntemlerle benzerlikler taşımaktadır. Pandemi süreci, gözetim ve kontrol politikalarını hayata geçirmek adına oldukça elverişli gerekçelere sahiptir ve küresel alanda bir dönüm noktası yaratmıştır. Bu sebeptendir ki, virüsün etkilerinden ve onun 'kontrol amaçlı' gelişen gözetim sistemlerinden ülkenin en ücra köşeleri bile muaf değildir. Dünya genelinde alınan önlemler ve yapılan çalışmalara bakıldığında bu uygulamaya benzer sistemlerin çok daha önce hayata geçirildiği ve böylece kontrol ve gözetim politikalarının kamusal ve özel alan dışında sağlık sektörünü de kapsayarak kesintisiz hale geldiği görülmüştür. Bu gelişmeler, devletlerin birey üzerindeki gözetimini arttırıcı ve sağlık bilgilerinin mahremiyeti de dahil her türlü özel alanı aşındıran uygulamaların yaygınlaştığına bir işarettir.

Toplumun bu uygulamalar vasıtasıyla gözetilmesi bir yana hastaların bilgileri diğer vatandaşlar tarafından denetlenebilir hale gelmiştir. Kontrol amaçlı gözetim uygulamalarının gelişmesiyle topluluk ve toplumsallık önemini gittikçe kaybetmekte ve kişiler arası mahremiyet ise yok olmaktadır. Kişisel sağlığı korumak için toplum sağlığı yitirilmiştir. Covid-19 döneminde her gün ölü sayılarını inceleyen ve bu konuda (özellikle evde sağlıklı olanlar) iddiaya giren insanlar toplumsal kaygı ve yardımlaşma duygularını da kaybetmiştir. Öte yandan vatandaşlık, yani kamusal alanda görünebilir olmak olgusu da değersizleşmekte ve önem kaybına uğramaktadır. Sanal ortamlar ise tam tersi bir yükselişle fiziksel ortamların yerine geçmiştir. Covid-19, insanların evlere kapandığı, el ele tutuşamadığı ve insan ilişkilerindeki güven duygusunun zedelendiği bir dönem olarak kontrol amaçlı gözetimi kolaylaştıran kapatılma uygulamalarını meşrulaştırmıştır.

Geleceği gören distopyalar, günümüz insanının sürekli gözetleniyor oluşunun, onların davranışlarına ve karakterine doğrudan etkilerde bulunduğunu gerçekçi bir tasvirle önümüze koyar. Bugün veri gözetimini bir sorunsal olarak ele almamızdaki neden, toplumun kimler tarafından izlendiği, toplanan enformasyonun ne için ve nasıl kullanılacağı konularında soru işaretlerimizin giderilememiş olmasındandır. Bu dünyada etkin özneler olamayan ve hayatın etkin bir öznesi olarak konumlanamayan insan, distopik yazının öngördüğü biçimde bir geleceğe mahkûm edilmiş olabilir. Dijital gözetim teknolojilerinin hayatımızı kapsayan boyutlarıyla baş edebilmek için, önce insan olarak hâkim hayat tarzının karşısında söz sahibi özneler olabilmek, sonrasında ise siber güvenlik uygulamalarının önemini kavrayarak bu konuda önlemleri hızla almak gerekmektedir. Bedene ve mekâna dair mahremiyet ihlallerine karşı farkındalık seviyesini arttırmak insan ruhuna iyi gelen uygun bir çaba olacaktır. Bu çaba anonim kalınabilen, kişisel haklara saygılı, kullanıcıya güvenlik amaçlı toplanan verilerin

depolanma süreçleri hakkında daha şeffaf olabilen ve pandemi sonrası özel verilerin silineceğini garanti eden uygulamaları kullanırsak başarıya ulaşabilir.

Kaynaklar

- Agamben, G. (2018). *İstisna hali* (K. Atakay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Aslantunalı, M. (2019). *Teknopolis, akıllı makineler dağınık zihinler*. İletişim Yayınları.
- Aytekin, Ç. & Yandım, D. (2017). Yeni iletişim ortamlarının ekonomi politikası bağlamında ağır zorlayıcılığı üzerine bir araştırma. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 1-29.
- Bacon, F. (2011). *Yeni Atlantis* (Ç. Dürüşken, Çev.) Kabalcı Yayınları.
- Baldini, M. (2000). *İletişim tarihi* (G. Batuş, Çev.). Avcıoğlu Basım.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan hayat* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2016). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- BBC News Türkçe (2020, 12 Mayıs). Koronavirüs sözlüğü: Hangi terim ne anlama geliyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52630571>.
- BBC News Türkçe (2022, 26 Eylül). Edward Snowden'a rus vatandaşlığı verildi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj2x3d3716o>.
- Benjamin, W. (2012). *Fotoğrafın kısa tarihi, teknik araçlarla yeniden üretim (çoğaltma) çağında yeniden üretimi* (A. Cemal, & O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Bridle, J. (2020). *Yeni karanlık çağ, teknoloji ve geleceğin sonu* (K. Güleç, Çev.). Metis Yayınları.
- Campanella, T. (2016). *Güneş ülkesi* (S. Bağdatlı, Çev.). Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Claeys, G. (2018). *Ütopya edebiyatı* (Z. Demirsu, & D. Göl, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitapevi.
- Castells, M. (2019). *İnternet galaksisi* (T. A. Hasdemir, Düz.). Phoenix Yayınları
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu*. Ötüken Yayınları.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2002). *Öteki kuram*. Erk Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitapevi.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınları.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B. & Taşgın, S. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Gere, C. (2019). *Dijital kültür* (A. Akın, Çev.). Salon Yayınları.
- Han, B. C. (2022). *Enfokrasi, dijitalleşme ve demokrasinin krizi* (M. Özdemir, Çev.). Ketebe Yayınları.

- Han, B. C. (2009). *Psikopolitika, neo-liberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık toplumu* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *İktidar nedir?* (M. Özdemir, Çev.). İnsan Yayınları.
- Harari, Y. N. (2018). *21. yüzyıl için 21 ders* (S. Sıral, Çev.). Kolektif Kitap.
- Huxley, A. (2015). *Cesur yeni dünya* (Ü. Tosun, Çev.). İthaki Yayınları.
- Huxley, A. (2018). *Cesur yeni dünyayı ziyaret* (S. Kılıç, Çev.). İthaki Yayınları.
- Kafka, F. (2020). *Dava* (A. Cemal, Çev.). Can Yayınları.
- Klein, N. (2010). *Şok doktrini, felaket kapitalizminin yükselişi* (S. Özgül, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyaçılık* (A. Somel, Çev.). İmge Yayınları.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşıütopya* (A. Garip, Çev.). Kalkedon Yayıncılık.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet, dijital toplumda özel hayat* (D. Başak, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik göz, gözetim toplumunun yükselişi* (D. Hattatoğlu, Çev.). Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum: Günlük hayatı kontrol etmek* (G. Soykan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları* (A. Toprak, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Kapital: Ekonomi politişin eleştirisi* (Cilt 1). (N. Satlıgan, & M. Selik, Çev.). Yordam Kitap.
- Marx, K. (2014). *Grundrisse* (S. Nişanyan, Çev.). Birikim Yayınları.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: Güvenileştirme düzeninin kökeni* (O. Gayretli, & S. E. Karacan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Morin, E. (2020). *Yolumuzu değiştirelim, koronavirüsün öğrettikleri* (M. Erşen, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Morozov, E. (2012). *Sosyallişin ve umumiyetin zorbalığı: Siberflanörün ölümü*. (E. Gen, Çev.). E-skop. <https://www.e-skop.com/skopbulten/sosyalligin-ve-umumiyetin-zorbaligi-siberflanorun-olumu/568>.
- Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme günlüğü* (G. Gündüç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Orwell, G. (2010). *Bin dokuz yüz seksen dört* (N. Akgören, Çev.). Can Yayınları.
- Oskay, Ü. (2011). *İletişimin ABC'si*. Der Yayınları.
- Oskay, Ü. (2014). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri*. İnkılap Yayınları.
- Postman, N. (2013). *Teknopoli: Kültürün teknolojiye teslim oluşu* (M. E. Yılmaz, Çev.). Sentez Yayıncılık.

- Rigel, N. (2005). *Kadife karanlık, 21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar*. Su Yayınevi.
- Sumpter, D. (2020). *Sayılarla yenik düşmek* (Ü. Şenesen, Çev.). Yordam Yayınları.
- Sütçü, C. S. & AYTEKİN, Ç. (2019). *Veri bilimi*. Paloma Yayınları.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. İmge Kitapevi.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni iletişim ortamı: Bilişim teknolojileri temelinde haber medyasının yeniden biçimlenişi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Toffler, A. (2018). *Üçüncü dalga, bir fütürist ekonomi analizi klasiği* (S. Yeniçeri, Çev.). Koridor Yayıncılık.
- Tokgöz Şahoğlu, C. & Aydoğan, B. (Der.). (2020). *Konumsal medya: Dijital çağda mekân üzerine disiplinlerarası tartışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- TTB. (2020). COVID-19 pandemisi aylık değerlendirme raporu. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>
- WHO. (2022, 2 November). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic: COVID-19 policy briefs. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-policy-briefs>.
- WHO. (2020, 30 July). Public health considerations while resuming international travel. <https://www.who.int/news-room/articles-detail/public-health-considerations-while-resuming-international-travel>.
- Zamyatin, Y. (2012). *Biz* (F. Arıkan, & S. Arıkan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı, ürünün sen olduğu çağda insanın geleceği için savaş* (T. Uzunçelebi, Çev.). Okuyan Us Yayınları.